

Μαντώ Μαυρογένη: η πατριώτισσα, ευπειθής πολίτης και ταπεινή δούλη

της Ιφιγένειας Καμτσίδου

επίκ. Καθηγήτριας στο Τμήμα Νομικής Α.Π.Θ.

«Στην δημόσια σφαίρα υπάρχει τω όντι ανέκαθεν η σιωπή των γυναικών. Η εκκωφαντική σιωπή τους. Ο λόγος τους δεν ακούγεται, πολλώ δε μάλλον δεν εισακούγεται... το θέμα όμως δεν είναι απλώς η συμμετοχή των γυναικών στις ισχύουσες δομές εξουσίας και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Είναι η αναδιάταξη των στόχων της και η αναδιάρθρωση των δομών της μέσα από την ενσωμάτωση των αποσιωπημένων από την πολιτική σκέψη αξιών και πρακτικών της ιδιωτικής σφαίρας... Το ζήτημα αφορά, επομένως, ζωτικά την ίδια την δημοκρατία: πως θα διαπλατυνθεί δεχόμενη την εκπροσώπηση των γυναικών και εγκοιλούμενη τις λεγόμενες γυναικείες αξίες και πως θα τις περιλάβει στις προτεραιότητες της. Έτσι ώστε να αποβάλλει το σεξιστικό της χαρακτήρα οριζόμενη κατά φύλο αλλά υπερκεράζοντας, ταυτόχρονα την αρχαϊκή δομή σκέψης των ιεραρχημένων δυϊσμών: άνδρας- γυναίκα, μυαλό- σώμα, δημόσιο –ιδιωτικό και ούτω καθεξής»

Γ. Κραβαρίτου, Φύλο και Δίκαιο,
Αθήνα, Παπαζήσης, 1996, σ. 109,111-112

Η Γιώτα Κραβαρίτου, ανιχνεύοντας τους περίπλοκους όρους για την χειραφέτηση των γυναικών, στήριζε την σκέψη της στην προσεκτική μελέτη των συνθηκών του αποκλεισμού τους από την δημόσια σφαίρα και βέβαια από το κοινωνικό συμβόλαιο. Τούτο εξηγεί το ενδιαφέρον της για την Μαντώ Μαυρογένη¹, που ενώ υπήρξε μια από τις λίγες αναγνωρίσιμες πρωταγωνίστριες της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, αποκλείστηκε από την δημόσια ζωή του νεοσύστατου κράτους, διωκόμενη, σύμφωνα με μια γενικότερα κρατούσα αντίληψη, από διάφορες ομάδες, οι οποίες μέσα από την επαναστατική διαδικασία διεκδικούσαν την κατάληψη και την άσκηση της πολιτικής εξουσίας². Η

¹ Τα βιογραφικά στοιχεία καθώς και τα περισσότερα έγγραφα της Μ. Μαυρογένη αντλήθηκαν από την βιογραφία του Μ. Τασούλα, *Μαντώ Μαυρογένη*, Ιστορικό Αρχείο, εκδ. Δήμου Μυκονίων, 1997, ο οποίος επισημαίνει ότι η Μαντώ είναι γνωστή στην ιστοριογραφία ως Μαυρογένους, επειδή οι λόγιοι της εποχής χρησιμοποιούσαν τον τύπο της καθαρεύουσας για το επίθετό της, όμως η ίδια υπέγραφε πάντοτε ως Μαυρογένη. Ευχαριστίες οφείλω στον λοχαγό ε.α Βασίλη Βουτέρο που με βοήθησε να αποκτήσω πρόσβαση σε αδιαβάθμητα έγγραφα, που βρίσκονται στα αρχεία του ΓΕΣ.

² Όπως είναι γνωστό, η ανομοιογένεια των ομάδων που συγκρότησαν το επαναστατικό κίνημα του 1821 ήταν οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική, γρήγορα δε εξελίχθηκε σε έντονη πολιτική αντιπαράθεση, έτσι ώστε ο Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 58 επ. να διακρίνει την ηγεσία τους σε συντηρητική και προοδευτική, ενώ ο Ν. Διαμαντούρος,

περίπτωση της Μαυρογένη μοιάζει υποδειγματική για την επιβεβαίωση του κανόνα που επέβαλε -και εν πολλοίς επιβάλλει- την έξωση των γυναικών από τον δημόσιο χώρο, δεδομένου ότι ο τελευταίος αποτελεί το πεδίο ανάπτυξης των ανδρικών δεξιοτήτων, αξιών και στοχεύσεων. Επιπλέον, η ηρωίδα της Ελληνικής Επανάστασης, με τις προσωπικές επιλογές της, φαίνεται να αμφισβήτησε έμπρακτα την στερεοτυπική εικόνα της γυναίκας που διαμορφωνόταν κατά την ιδρυτική περίοδο του ελληνικού πολιτειακού σχηματισμού³: όχι μόνον προσπάθησε να αναπτύξει η ίδια επαναστατική δραστηριότητα, αλλά όντας ερωτική σύντροφος του Δημήτριου Υψηλάντη, διεκδίκησε η παρουσία της δίπλα του να έχει πολιτικό νόημα και δεν αρκέστηκε να συμπορευτεί με τον ηγέτη ως τρυφερή συμπαραστάτης, ως «τροφ[ός] της εθνικής γαλουχίας και της πατριωτικής μητρότητας»⁴.

Πραγματικά, από τις αρχές της Επανάστασης, στα τέλη της άνοιξης του 1821, η Μαυρογένη είχε δημιουργήσει στο νησί της την Μύκονο ένα σώμα 150 στρατιωτών, που εξοπλίστηκαν και μισθοδοτούνταν από αυτήν, με προοπτική να περάσουν στην Πελοπόννησο και να ενωθούν με τα εκεί επαναστατημένα στρατεύματα. Μάλιστα, η Μαντώ είχε ήδη ναυλώσει για τον σκοπό αυτό το «βριγάνδιον» του καπετάν Μάρκου Νιόρδου, ωστόσο ο κατάπλους του οθωμανικού στόλου στην Σάμο⁵, δημιούργησε μεγάλη αναταραχή και φόβο, ματαιώνοντας το σχέδιο της. Τμήμα του σώματος που η Μαντώ συντηρούσε, δηλαδή 50 στρατιώτες υπό τον Αντώνη Ράκα, ενώθηκαν με τις δυνάμεις που οι προύχοντες της Μυκόνου έστειλαν στην Σάμο για να βοηθήσουν στην απόκρουση της επιδρομής. Η ίδια η Μαντώ απαντώντας στην μητέρα της που την καλούσε να περάσει στην Τήνο για να ζητήσουν από εκεί καταφύγιο στην Ευρώπη, δήλωσε ότι θα είναι η «υστερινή της πατρίδος μου ήτις αν το καλέσει η χρεία να μισεύσω, θέλω υπάγει μετά των στρατιωτών μου εις Πελοπόννησον»⁶.

Οι απαρχές της συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους 1821-1828, Αθήνα ΜΙΕΤ, 2002, σ. 108 επ., επιλέγει την πιο ουδέτερη κατάταξή τους σε αυτόχθονες και εκσυγχρονιστές, αναδεικνύοντας, πάντως, την μεγάλη απόσταση που χώριζε τα θεσμικοπολιτικά σχέδια τους. Ακόμη, ο Π. Πιζάνιας, «Από ραγιάς Έλληνας πολίτης. Διαφωτισμός και Επανάσταση 1750-1832» σε του ίδιου (επιμ.) *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Αθήνα, Κέδρος, 2009, σ. 13 επ. (50 επ.) μιλά για τρεις τουλάχιστον κόσμους, που συγκρότησαν την επαναστατική ηγεσία: αυτόν που είχε διαμορφωθεί μέσα από το οθωμανικό σύστημα εξουσίας (κοτζαμπάσηδες, αρματολοί και ένοπλες τοπικές αριστοκρατίες), αυτόν των εμπόρων και των διανοουμένων. Η αντιμετώπιση της Μαυρογένη, λοιπόν, από όσους ασκούσαν εξουσία ή διατηρούσαν μια ηγετική θέση, πρέπει πρώτα από όλα να ειπωθεί μέσα στο πλαίσιο των πολιτικοκοινωνικών συγκρούσεων, που οδήγησαν σε έναν εμφύλιο πόλεμο και διαμόρφωσαν τα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτείας.

³ Την διαδικασία διαμόρφωσης αυτής της εικόνας, αλλά και την πολιτική διάστασή της δείχνει μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα με ιδιαίτερη διεισδυτικότητα η Μ.Μικέ, *Έρωτος (αντ)εθνικός. Ερωτική επιθυμία και Εθνική ταυτότητα τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα Πόλις, 2007.

⁴ *Ο.π.*, σ. 170.

⁵ 5 Ιουλίου 1821.

⁶ Βλ. Μ. Τασούλα, *ό.π.*, σ. 52.

Έτσι κάπως θυμόμαστε την Μαντώ Μαυρογένη· η ιστοριογραφία, η λογοτεχνία και οι τέχνες γενικότερα (ζωγραφική, θέατρο, κινηματογράφος και τηλεόραση⁷) την παρουσιάζουν ως φλογερή ηρωίδα, αφοσιωμένη με όλη την ψυχή της στον αγώνα για την απελευθέρωση της πατρίδας, του οποίου υπήρξε ακούραστος χορηγός και θερμός κήρυκας σε όλη την Ευρώπη⁸. Η εικόνα αυτή της ανιδιοτελούς πατριώτισσας που θυσίασε την προσωπική της ζωή και την περιουσία της για την πατρίδα, υπογραμμίζεται από τις κακουχίες στις οποίες υποβλήθηκε κατά την διάρκεια του αγώνα, αλλά και την άρνηση του νεοσύστατου κράτους να αναγνωρίσει τις υπηρεσίες της, δεδομένου ότι ουδέποτε η διοίκηση απάντησε στην αίτηση της για την χορήγηση Αριστείου, η δε σύνταξη που της απονεμήθηκε δεν ήταν προσωπική, αλλά χηρείας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η εγγονή του βοεβόδα της Μυκόνου Δημήτρη Μαυρογένη, κόρη του σπαθάρη του ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας και μετέπειτα ακμαίου εμπόρου της Τεργέστης Νικόλαου Μαυρογένη, συμμετείχε ενεργά στο εγχείρημα δημιουργίας μιας πολιτικής κοινότητας ελευθερίας και ισότητας, καταβάλλοντας βαρύ το τίμημα της εγκατάλειψης της κοινωνικής της τάξης και του παραδοσιακού της ρόλου ως γυναίκας. Οι νεωτερικές πολιτειακές δομές δεν κατόρθωσαν να την υποδεχθούν στην λειτουργία τους και να της εξασφαλίσουν την θέση που αντιστοιχούσε στην προσφορά της για την δημιουργία και επιβίωση του νεοελληνικού κράτους. Η «ωραία και γενναία Μυκονιάτισσα» πέθανε λησμονημένη από την πατρίδα της και, κατά τον μύθο, φτωχή.

Η ιστορία της Μαντώ, ωστόσο, δεν είναι αυτή ενός προδομένου οράματος, αλλά μιας ήττας, σίγουρα βαριάς και με έμφυλα χαρακτηριστικά, κυρίως όμως μιας ήττας πολιτικής. Σύμφωνα με την υπόθεση που προτείνεται στο σύντομο αυτό σχεδιάσμα, η Μαντώ πρωτοστάτησε στην εξέγερση κατά της Υψηλής Πύλης ως υποκείμενο

⁷ Νέα, όμορφη και προερχόμενη από οικογένεια της ανώτερης κοινωνικής τάξης, η Μαντώ Μαυρογένη προξένησε το ενδιαφέρον και τον θαυμασμό φιλελλήνων καλλιτεχνών ήδη στην διάρκεια της Επανάστασης, όπως μαρτυρούν η ρομαντική νουβέλα του T.Ginouvier, *Mavrogéni ou l'héroïne de la Grèce, nouvelle historique et coterporaine suivie d'une lettre de l'heroïne aux dames parisiennes*, Παρίσι, Delaforest, 1825 και οι λιθογραφίες του Adam Friedel. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο Blancard, *Les Mavrogeni: essai d'étude additionnelle à l'histoire de la Grèce, de la Turquie et de la Roumanie*, Παρίσι, Flammarion χχ ξεκινά την αφήγηση της ιστορίας της οικογένειας Μαυρογένη που την ολοκληρώνει το 1919 με το *Quelques détails additionnels à la monographie des Mavrogeni ouvrage très documenté sur l'histoire de la Grèce*. Publié à Paris en 1919, Μασσαλία, Imprimerie Marseillaise, 1921. Στην Ελλάδα, σκίτσα της έκαναν οι Φ.Κοντογλου, Σπ. Βασιλείου κ.ά., προτομές της βρίσκονται στην Μύκονο, την Πάρο και το πεδίο του Άρεως στην Αθήνα, η Αθ. Ταρσούλη ασχολείται με την βιογραφία της, ενώ τα ιστορικά μυθιστορήματα των Γ. Ρούσσου και Χρ. Χαιρόπουλου δημοσιεύτηκαν σε συνέχειες στον Τύπο και κατόπιν δραματοποιήθηκαν. Δεν θα ήταν, λοιπόν, υπερβολή να υποστηρίξει κανείς, ότι μέχρι σήμερα η Μ.Μαυρογένη είναι μια λαϊκή ηρωίδα, μια γυναίκα που συγκινεί καθώς κατά τον αρχικό τίτλο του αφηγήματος του Γ. Ρούσσου υπήρξε «Γελασμένη ανάμεσα στη δόξα και τον έρωτα».

⁸ Τα δυο γράμματα της Μαντώ στις γυναίκες της Αγγλίας και της Γαλλίας, με τα οποία προσπαθούσε να συνεγείρει τους ευρωπαίους υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης, φέρουν την σφραγίδα του Ginouvier, ο οποίος προφανώς επεξεργάστηκε τις ιδέες και το ύφος της ηρωίδας του.

μιας παραδοσιακής επαναστατικής διαδικασίας⁹, ή τουλάχιστον ως φορέας μιας παραδοσιακής ιδεολογίας και παραδοσιακών πρακτικών σε σχέση με την εξουσία και την άσκηση της. Όπως προκύπτει από το πλήθος των εγγράφων που αποτυπώνουν την δράση της και την επικοινωνία της με την υπό συγκρότηση πολιτεία, η Μαυρογένους ξεκινά τον αγώνα της ταυτόχρονα ως εκφραστής μιας ιδέας για την ελευθερία και ως φυσική συνδιαχειρίστρια της νέας πολιτικής τάξης, όπου η αντικατάσταση των άδικων και διεφθαρμένων αρχόντων από φωτισμένους, ομογενείς ηγέτες (αφέντες;) θα αποκαταστήσει την δικαιοσύνη και θα εξασφαλίσει την κοινωνική ειρήνη και ευταξία. Για την νέα αυτή εξουσία μάχεται η Μαυρογένη και με αυτήν διαλέγεται, με ένα απολύτως καθιερωμένο στην οθωμανική αυτοκρατορία τρόπο: προσφέρει σε αυτήν σημαντικό μέρος από την προίκα της¹⁰, υπονομεύοντας την κοινωνική της υπόσταση, *ζητά όμως άμεσα και επιτακτικά το οφειλόμενο αντάλλαγμα*. Το αντάλλαγμα αυτό προσδιορίζεται από την ίδια και αφορά όλες τις εκδηλώσεις της κρατικής εξουσίας: έτσι η Μαυρογένη ορίζει την οφειλόμενη σε αυτήν ανταμοιβή σε χρήμα, προκειμένου να παραμείνει χορηγός ένοπλου σώματος, αλλά και γενικότερα σε υλική υποστήριξη· για παράδειγμα επιμένει διαχρονικά στο να της παραχωρείται οικία στο Ναύπλιο -βασική έδρα της πολιτικής εξουσίας και θέατρο των σημαντικότερων εξελίξεων. Επίσης διεκδικεί διοικητική αρωγή, ακόμη και για υποθέσεις που δεν ανάγονταν στην δικαιοδοσία του νομοθετικού ή του εκτελεστικού, όπως για διαφορές που αφορούσαν κάποιες οικονομικές σχέσεις του πατέρα της, που είχε πεθάνει αρκετά χρόνια πριν από την κήρυξη της επανάστασης¹¹.

Η Μαντώ μαζί με τον ζήλο της για την αποτίναξη της οθωμανικής τυραννίας, εισφέρει, όπως και πολλοί άλλοι πρωταγωνιστές της εποχής, αυτό που θα αποτελέσει ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του νεοελληνικού κράτους: *την συνδιαλλαγή ως μέσο παραγωγής και νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας*. Για την Μαντώ, παρ' ότι η δράση της έχει ως στόχο την ελευθερία και την ευημερία του έθνους, η σχέση με την εξουσία είναι προσωπική και αποφέρει προνόμια, όχι τόσο λόγω της

⁹ Για την παραδοσιακή επανάσταση ως μηχανισμό διαπραγμάτευσης ανάμεσα στην οθωμανική εξουσία και τους κατακτημένους ραγιάδες βλ. Ν. Κοταρίδη, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993, όπου δείχνεται, ότι κατά την διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης, οι εξεγέρσεις συνήθως δεν είχαν ως αντικείμενο την αμφισβήτηση του υπάρχοντος συστήματος κοινωνικής δομής και πολιτικής εξουσίας, αλλά την διεκδίκηση προνομίων ή βελτίωσης της θέσης των εξεγερμένων στο εσωτερικό του.

¹⁰ Μέρος της ποίας, πάντως κλάπηκε, όταν η ομάδα του Τομπούζη μπήκε στο σπίτι της στο Ναύπλιο με αφορμή την περιέργη πυρκαγιά που ξέσπασε τον Μάιο του 1823, βλ. Μ.Τασούλα, *ό.π.*, σ. 79 επ.

¹¹ Βλ. για παράδειγμα το έγγραφο του Βουλευτικού της 10/6/1823 για τις 3 χρεωστικές ομολογίες του πατέρα της.

καταγωγής της, αλλά λόγω των εκδουλεύσεων που προσέφερε στην πατρίδα. Ας επισημανθούν μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Το γεγονός ότι η πρώτη ομάδα που εξόπλισε και χρηματοδοτούσε η Μαυρογένη στην Μύκονο το 1821 διαλύθηκε (σύμφωνα με την δικιά της μαρτυρία επειδή αρκετοί αρρώστησαν, ενώ άλλοι αρκέστηκαν στο να καταχραστούν τους μισθούς τους), δεν την αποθάρρυνε. Προσπάθησε να βοηθήσει στην άμυνα της Χίου και, μυστικά για «να γλυτώσει από τας συγχύσεις της φαμελίας» της, συγκέντρωσε και πάλι στρατιώτες ορίζοντας επίτροπο τους τον ξάδελφο της, όμως «τα έξοδα μου επήγαν εις μάτην διότι είχαν προσκηνύσει οι Μαστιχοχωρούσοι (Βρονταρούσιδες)»¹². Φαίνεται πως κάποιοι από αυτούς τους στρατιώτες (50) στάλθηκαν στην Πελοπόννησο και ο Υψηλάντης τους ενσωμάτωσε στο σώμα του Νικήτα Σταματελόπουλου και πήραν μέρος στην μάχη των Δερβενακίων. Την μεγαλύτερη στρατιωτική ομάδα, πάντως, την οργάνωσε όταν το καλοκαίρι του 1822 ο εχθρικός στόλος απειλούσε τα νησιά και ιδίως την ιδιαίτερη πατρίδα της. Τότε, βάζοντας ενέχυρο κάποια κοσμήματα της, δανείστηκε από τον θείο της 800 γρόσια, με τόκο 18% και συγκρότησε σώμα 200 Τήνιων μισθοφόρων, για την υπεράσπιση της Μυκόνου. Η σημασία της παρουσίας του σώματος αυτού για την άμυνα του νησιού παραμένει αμφισβητούμενη¹³, θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η Μαυρογένη αμέσως μόλις πέρασε ο κίνδυνος εμφανίστηκε ενώπιον της Δημογεροντίας της Μυκόνου και ζήτησε να της καταβληθούν τα 800 γρ. και οι τόκοι από το ταμείο του νησιού. Το αίτημα αυτό επανέρχεται σταθερά, σε πολλές αναφορές προς την κεντρική διοίκηση¹⁴, με αποτέλεσμα ο σημερινός αναγνώστης τους να έχει την εντύπωση ότι το κράτος παραμελεί τις υποθέσεις της ηρωίδας του. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η πρώτη σχετική αναφορά προς το Βουλευτικό για το ζήτημα αυτό έχει ημερομηνία 2/5/1823, δηλαδή μόλις 7 μήνες αφότου η Μαντώ υποβλήθηκε στην δαπάνη και σε μια περίοδο που αφενός οι εντάσεις μεταξύ των προαναφερόμενων ομάδων κορυφώνονται¹⁵, αφετέρου τα οικονομικά του κράτους είναι σε τέτοια κατάσταση που η ανάγκη δανεισμού της χώρας είναι πρόδηλη, είναι η περίοδος που οδήγησε στην σύναψη του περίφημου βρετανικού δανείου.

Στην ίδια αναφορά, η Μαντώ δεν διεκδικεί μόνο την αποκατάσταση των υλικών όρων που θα της επιτρέψουν να παραμείνει ενεργός παράγοντας των πολιτικών δρώμενων (όπως η ίδια δηλώνει «τα χρήματα

¹² ΓΑΚ υπ. Εσωτερικών φ. 36 13/7/1824.

¹³ Η ίδια στις πολυάριθμες αναφορές της υποστηρίζει ότι η πατρίδα της χρωστά σε αυτήν την υπαρξή της, όμως η Καντζελαρία της Μυκόνου άλλοτε αρνείται την σκοπιμότητα ή την αποτελεσματικότητα της εκστρατείας της Μαντώ, ενώ οι μαρτυρίες των ξένων μυθιστοριογράφων αφορούν κυρίως την ρομαντική εικόνα μιας νέας και όμορφης γυναίκας που διατρέχει το νησί και εμψυχώνει τους κατοίκους του.

¹⁴ Βλ. Μ. Τασούλα, *ό.π.*, σ. 87 επ.

¹⁵ Εκείνες τις ημέρες, στις 18/5, οι Κολοκοτρώνης και Υψηλάντης με άλλους αρχηγούς αποφάσισαν να κάνουν κίνημα κατά της Κυβέρνησης με έδρα την Σελίμνα.

θα τα διαθέσω για τις παρούσες ανάγκες του γένους»), αλλά και μερίδιο στην διαχείριση της κρατικής εξουσίας «Προς τούτους παρακαλώ θερμώς την υπερτάτην Διοίκησιν δια να ήθελε νεύσει εις το να διορίση τους πατριώτες μου, όσους ήθελε προστάξει, εις τον ελληνικόν στόλον, δια να μη αποθάνουν της πείνας· οίτινες δια ζώσης φωνής με επαρακάλεσαν εν καιρώ αναχωρήσεως μου από πατρίδαν μου και υπεσχέθην αυτοίς δια τον πατριωτισμόν τους»¹⁶.

Ωστόσο, όταν οι συμπατριώτες της από την Πάρο αμφισβητούν τα προνόμια της οικογένεια Μαυρογένη και της αποστερούν εισοδήματα, η Μαντώ δεν διστάζει να αντιδικήσει σφοδρά μαζί τους. Πρόκειται για την υπόθεση του Μοναστηριού του Αγ. Αντωνίου στην Πάρο, μια πλούσια Μονή που κληρονομικά ανήκε στην θεία της Δόμνα και την οποία μετά την Επανάσταση οι κάτοικοι της περιοχής κατέλαβαν, αναλαμβάνοντας την διαχείριση και τα εισοδήματα της. Με σειρά αναφορών προς την Διοίκηση, η Μαυρογένη διεκδικεί την επιστροφή της Μονής στην οικογένεια της και όταν η κεντρική εξουσία (Υπ. Θρησκείας) αποφασίζει να αναλάβει αυτή την επιτροπεία του Μοναστηριού, ώστε τα έσοδα της να χρησιμοποιούνται «προς όφελος της νεολαίας» του νησιού «δια να απολαύσωσιν αιώθι την παιδείαν, όταν συστηθώσι σχολεία»¹⁷, η ηρωίδα αντιδρά οργισμένα. Τις ενέργειες αυτές της πολιτείας και την άρνηση του Εκτελεστικού να διορίσει τον αδελφό της Στέφανο ως επίτροπο του Μοναστηριού, η Μαντώ τις εκλαμβάνει ως «ατιμία» εις βάρος των Μαυρογένη, που «κατ'εξοχήν θέλει πέσει απάνω μου όλη, διότι εδαπάνησα το πατρικόν μου προς υπεράσπισιν της Πατρίδος και την σήμερα να αξιώνωμαι παρά της Σεβαστής Διοικήσεως τοιαύτην ατιμίαν»¹⁸.

Ανικανοποίητη γενικότερα παραμένει η Μαυρογένη από την ανταπόδοση της πολιτείας στις θυσίες στις οποίες είχε υποβληθεί. Όταν δέχθηκε να αποζημιωθεί για τις δαπάνες που έκανε στον αγώνα με εθνικές ομολογίες ύψους 25.000 γρ. «με το να ευρίσκεται εις ανέχειαν μεγίστην το ταμείον», έλαβε και την υπόσχεση ότι κάθε μήνα θα λαμβάνει 300 γρόσια «της ανταμοιβής του έθνους» και κάθε εξάμηνο τους τόκους των χρημάτων της. Ωστόσο, η ελληνική πολιτεία δεν φάνηκε συνεπής στην δέσμευση της, με αποτέλεσμα η Μαυρογένη να παραπονείται διαρκώς ότι αναγκάζεται, για τον βιοπορισμό της, να εξαργυρώνει τις ομολογίες της σε εξευτελιστική τιμή¹⁹. Ακόμη και το

¹⁶ Η από 2/5/1823 αναφορά της Μαυρογένη προς την Διοίκηση, Αρχ. Παλιγγενεσίας της Βουλής αρ. εγγράφου 150.

¹⁷ ΓΑΚ Υπ. θρ. Φ.10^α.

¹⁸ 11-11-25, ΓΑΚ Συλλ. Βλαχογιάννη, φ. 15 εγγρ. 68.

¹⁹ Παραπονούμενη προς την Διοίκηση, αναφέρει ότι δέχεται να τις πωλήσει μόλις έναντι του 18% της ονομαστικής αξίας τους.

σιτηρέσιο των τεσσάρων προσώπων²⁰ που της είχε χορηγηθεί καθυστερεί ή ματαιώνεται και η Μαυρογένη αναγκάζεται συνεχώς να προσφεύγει στην πολιτική εξουσία για την εξασφάλισή του. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι την ίδια χρονική περίοδο, ο εμφύλιος πόλεμος μαίνεται, ο Ιμπραήμ πασάς ανακαταλαμβάνει σημαντικά τμήματα της Πελοποννήσου, ενώ ο Θ. Κολοκοτρώνης βρέθηκε φυλακισμένος στο Μπούρτζι...

Τα παραπάνω φαίνεται να δικαιολογούν την ιδιαίτερη αφοσίωση που επέδειξε η Μαυρογένη στον Καποδίστρια, που τον υποδέχθηκε με ενθουσιασμό, χαρίζοντας του μάλιστα το μυθικό σπαθί του πατέρα της²¹. Ο «εκσυγχρονιστής» κυβερνήτης βλέπει με συμπάθεια την Μ. Μαυρογένη και προσπαθεί να ικανοποιήσει τα αιτήματά της, κρατώντας μάλιστα προσωπικά σημειώσεις για αυτά. Ήδη, τον Γενάρη του 1828 η Μαντώ είχε εισπράξει 750 γρόσια ως αποζημίωση για την βλάβη που υπέστη κατά τον δεύτερο εμφύλιο, ενώ από τις δικές της αναφορές προκύπτει, ότι ο Καποδίστριας της εξασφάλιζε κάποιες μικρές οικονομικές ενισχύσεις (5 τάληρα, 2 τάληρα κλπ). Η χώρα τελούσε υπό πτώχευση, το ίδιο και η Μαντώ που ζει από την «ελεημοσύνη» της κυβέρνησης : «μετά την απάντησιν της επι της Οικ. Επιτροπής ... πληροφορείται το Ειρηνοδικεῖον τούτο ότι η κ. Μαντώ Μαυρογένους δεν λαμβάνει μισθόν, αλλά ότι η Κυβέρνησις ελεεί αυτήν»²².

Λίγους μήνες μετά την έλευση του Όθωνα (Απρίλιο του 1833), διατάσσεται το Γενικό Ταμείο να της καταβάλλει 38 δρχ. ημερησίως, ενώ τον Γενάρη του 1834 η Βασιλική Γραμματεία των Στρατιωτικών έδωσε εντολή στην Εξεταστική Επιτροπή του Ναυπλίου να λάβει υπόψη την αναφορά της Μαυρογένη και να προσδιορίσει εύλογη ανταμοιβή για τις θυσίες της. Η Επιτροπή πρότεινε να δοθούν στην Μαντώ χρήματα ή γη ή κάποιο βραβείο. Η πρόταση αυτή δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Αντίθετα, όταν με το ΒΔ της 20 Μαΐου 1834 «Προς αναγνώρισιν των εκδουλεύσεων προς την Πατρίδα όλων των αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών των κατά ξηρά και θάλασσα Ελληνικών στρατευμάτων» απονεμήθηκε στον καθένα από αυτούς «αριστείον» (μετάλλιο), η Μαντώ δεν έλαβε καμιά απάντηση στην σχετική αίτηση της. Συνέχιζε να ζει με την μικρή σύνταξη χήρας ή απομάχου και τις προσόδους από κάποια πατρογονικά κτήματα της στην Άνδρο και την Πάρο, μέχρι τον θάνατο της το 1840, όπως συνήθως αναφέρεται «λησμονημένη από την πατρίδα».

Η ίδια η Μαντώ, γράφοντας στον Καποδίστρια, είχε αποδώσει την αχαριστία της πολιτικής εξουσίας στο φύλο της: «Εξοχώτατε! Η

²⁰ Έχει μαζί της πάντοτε 1-2 υπηρέτριες γεγονός που διαψεύδει την εικόνα της απόλυτης ένδειας στην οποία τοποθετείται μυθιστορηματικά.

²¹ Μ.Τασούλας, .ο.π., σ. 221.

²² ΓΑΚ επ. Οικονομίας φ. 245 Καποδιστριακό αρχείο.

Γυναικεία φύσις με την οποίαν με επροσδιώρισεν ο θεός με κάμνει αδύνατον εις το να εκτελώ όσα η ανδρική φύσις ενεργεί εις τα προς το ζην αναγκαία. Εγώ δια την πατρίδαν το παν απώλεσα... κατέβαλλον και αυτό το τελευταίον δηνάριον της χήρας... Εξοχώτατε αν δεν μ' εμπόδιζεν η ασθενής φύσις του γυναικείου φύλου, αναντιρρήτως έπρεπε να σας ζητήσω υπούργημά τι προς αντιμισθίαν των θυσιών μου να ζήσω, αλλά εμποδιζομένη από αυτήν την ιδίαν φύσιν, παρακαλώ με τούτο να παρηγορήσετε την δυστυχίαν μου... διο και προσδοκούσα την δικαίαν επίτευξιν της αιτήσεως μου κηρύττομαι δια βίου της αυτού εξοχότητος Σας ένθερμος Λάτρης και πρόθυμος Δούλη»²³.

Είναι δύσκολο να αμφισβητήσει κανείς τις παραπάνω αιτιάσεις της Μαυρογένη. Οι περισσότεροι άνδρες-εκπρόσωποι των ηγετικών ομάδων της Επανάστασης εγκατέστησαν στενές σχέσεις με την εξουσία του νεοελληνικού κράτους είτε ως εκφραστές των παραδοσιακών δομών κοινωνικής οργάνωσης είτε ως στελέχη της «εκσυγχρονιστικής» γραφειοκρατίας του²⁴. Έτσι, παρ' ό τι το πολιτικό υποκείμενο που είχε διαμορφωθεί ενόψει και μέσα από την διαδικασία της Επανάστασης του Εικοσιένα²⁵, στόχευε στην εγκαθίδρυση μιας δημοκρατικής πατρίδας, της πολιτικής εστίας των απανταχού εραστών της ελευθερίας²⁶, η νέα εξουσία εγκλωβισμένη σε πρακτικές προσωπικής διαχείρισης του γενικού συμφέροντος δεν απομακρύνθηκε ουσιαστικά από την λογική της συνδιαλλαγής και των προνομίων για την άσκηση της²⁷.

Η Μαντώ Μαυρογένη, έχοντας χάσει την πολιτική και την οικονομική δυνατότητα να διαπραγματευθεί σε αυτό το παιγνίδι, υπέστη μια σοβαρή ήττα. Σοβαρότερη, όμως είναι η σύστοιχη ήττα της ελληνικής πολιτείας: Το τέλος της ημιφεουδαρχικής εποχής που

²³ ΓΑΚ Γεν. γραμμ φ. 136.

²⁴ Βλ εντελώς ενδεικτικά Ν. Διαμαντούρου, *ό.π.*, σ. 189 επ.

²⁵ Είναι αδύνατον στην σύντομη αυτή μελέτη αυτή να γίνει αναφορά στην συγκρότηση του Ελληνικού Έθνους ως πολιτικής κοινότητας. Η σύγχρονη ιστοριογραφία έχει αναδείξει τις δυσκολίες και τις αντιφάσεις που χαρακτήριζαν τις σχετικές διαδικασίες, αλλά και το αμιγώς πολιτικό περιεχόμενο που απέκτησε η εθνική οντότητα που προέκυψε μέσα από αυτές, βλ. ενδεικτικά Ν. Ροτζώκου «Το Έθνος ως πολιτικό υποκείμενο. Σχόλιο για εθνικό πολιτικό κίνημα», με πλούσιες βιβλιογραφικές αναφορές, στο Π. Πιζάνια (επιμ.), *ό.π.*, σ. 223 επ., Π. Λέκα, «*Nationalism qua Modernization: The Greek War of Independance*», στο ίδιο, σ. 267 επ.

²⁶ Βλ. Ν. Αλιβιζάτου, Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική ιστορία, Αθήνα- Κομοτηνή, Α. Σάκκουλα, 1981, σ. 21 επ. ιδίως 43 επ., Α. Μάνεση, Η Φιλελεύθερη και Δημοκρατική ιδεολογία της Εθνικής Επανάστασης του 1821, Ανάτυπο από τον 27^ο Τόμο «Επίσημοι Λόγοι» του ΕΚΠΑ, Αθήνα, 1987, Γ. Αναστασιάδη, Ο Δημοκρατικός και φιλελεύθερος πολιτισμός της Εθνεγερσίας του 1821, Ανάτυπο, Πανηγυρικός λόγος που εκφωνήθηκε στις 25.3.2001 στο ΑΠΘ.

²⁷ Με τα παραπάνω δεν αμφισβητείται η τομή που επέφερε η Επανάσταση τόσο στα σχήματα οργάνωσης και άσκησης της εξουσίας, όσο και στα κοινωνικά υποκείμενα που προέρχονταν από παραδοσιακά περιβάλλοντα (βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η διπλή ανάγνωση της Επανάστασης στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής λογικής περί εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης», Ν. Θεοτοκά-Ν. Κοταρίδη, «Οι θεσμοί της οθωμανικής κυριαρχίας και η Ελληνική Επανάσταση», Π. Πιζάνια (επιμ.), *ό.π.*, σ. 289 επ και 334 επ. αντίστοιχα). Επισημαίνεται απλώς και εκ των ενόντων ότι οι πρακτικές πρόσβασης στην εξουσία και νομιμοποίησης της τελευταίας διατηρούν, εμφανώς ανανοηματοδοτημένα στο νεωτερικό πλαίσιο του εθνικού κράτους, κάποια από τα χαρακτηριστικά της πολιτικής θέσμησης της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

σηματοδότησε η ίδρυσή της δεν οδήγησε στην λειτουργία ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου, με αποτέλεσμα το ελληνικό κράτος να μην μπορέσει να εξασφαλίσει σε όλους τους πολίτες του ούτε καν σε κάποιους από τους πρωτεργάτες της θεμελίωσής του την ίση κοινωνική αξιοπρέπεια που αυτοί διεκδίκησαν.